

ZPRACOVÁNÍ DĚJIN NDR V PARLAMENTNÍCH „ENQUETE-KOMMISSIONEN“ A POLITIZACE JEJICH ČINNOSTI¹

PETR BRUNA

Abstract

Inquiry Commission of the German Parliament: Its Work on the History of East Germany and Politicization of Its Activities

After the fall of the German Democratic Republic and German reunification in 1990, the parliament assumed responsibility for researching history of East Germany through the newly established inquiry commissions (*Enquete-Kommission*). Between 1992 and 1998 two consecutive commissions were set up by the German Bundestag to conduct research on communist dictatorship. This paper seeks to determine to what extent the commissions were conducting truly independent research and to what they merely served political parties to mobilize voters.

Keywords: German Democratic Republic, Germany, history, inquiry commission, Bundestag

Úvod aneb jak se vyrovnat s minulostí?

Se zhroutilím stranické diktatury SED (*Sozialistische Einheitspartei* – Jednotná socialistická strana) v Německé demokratické republice převládá v Německu konsensus, že k celoněmeckému smíření a překonání čtyřicetiletého násilného oddělení nebude stačit pouze rostoucí životní úroveň nebo svobodný přístup k informacím,² nýbrž že veřejnost musí být do nedávných dějin komplexně uvedena

---

¹ Článek vznikl v rámci projektu č. 261 505 Specifického vysokoškolského výzkumu Univerzity Karlovy v Praze.

² Dorothee Wilms, „Der Deutsche Bundestag machte die Bündelung von Erfahrungen in der SED-Diktatur zu einer Sache; Zusammenwachsen und Auseinandersetzen“, *Die politische Meinung* 44 (1999): 17.

příkladným historicko-politickým zpracováním.³ Nebylo však jasné, kdo a jakým způsobem má v demokratickém státě právo tematizovat a s jasným politickým cílem hodnotit minulost národa.

Zpracování protiprávnosti režimu SED pomocí justice se ukázalo jako nedostatečné. Soudy byly nejen zavaleny množstvím případů, ale musely se též striktně držet principu nemožnosti uplatňovat právo zpětně do minulosti. Karl Wilhelm Fricke⁴ použil pojem *überforderter Rechtsstaat* (přetížený právní stát).⁵ Rozčarování, zejména v kruzích bývalých bojovníků za lidská práva, narůstalo a posunovalo debatu o alternativách vyrovnání s dějinami kupředu. V létě 1991 se přihlásilo více významných osobností z bývalých disidentských kruhů s požadavkem tribunálu, mezi nimi Friedrich Schorlemmer, duchovní z Wittenbergu, nebo Wolfgang Thierse, přední politik SPD. Zatímco Schorlemmer předestřel návrh tribunálu, který by v sobě spojoval jak všechny tři ústavní moci, tak zástupce univerzit a společenských skupin, požadoval Thierse, aby si východní Němci své vyrovnání s minulostí vedli sami, za účasti lidí, kteří se angažovali na podzim 1989.⁶ V prvním případě poukazovali kritici na porušení základního demokratického principu děly moci, v druhém pak na možnost zneužití instituce k získání politického kapitálu umělým zdůrazňováním odlišnosti západních a východních Němců a jejich minulosti.

Téma tribunálu se stalo jednou z nejpálčivějších politických otázek podzimu 1991. Jádrem debaty přitom představovala forma, legitimita a kompetence případného tribunálu či jiné instituce. Otázkou bylo, kdo a čím jménem je oprávněn zpracovávat stále živou minulost. Velmi živá až bouřlivá veřejná diskuse trvala několik měsíců. Ustavení *Enquete-Kommission* bylo nakonec výsledkem veřejné debaty, která byla započata mimo půdu parlamentu a byla formována především východoněmeckými hlasy.⁷

V listopadu 1991 navrhl Markus Meckel, spoluzakladatel SPD v NDR a její poslední ministr zahraničí, založení parlamentní *Enquete-Kommission*. Jeho návrh zaujal a získal podporu politického i společenského spektra napříč, takže se již

³ Marlies Jansen: „Enquete-Kommission“, in *Handbuch zur deutschen Einheit: 1949–1989–1999*, ed. Werner Weidenfeld (Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 1999), 334.

⁴ K. W. Fricke – německý publicista a autor knih o odporu vůči režimu SED, jako odborník zastoupen v obou komisích.

⁵ Karl Wilhelm Fricke, „Der überforderte Rechtsstaat. Zur strafrechtlichen Aufarbeitung der DDR-Vergangenheit“, in *Zehn Jahre deutsche Einheit: eine Bilanz*, ed. Wolfgang Thierse et al. (Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2000), 113–124.

⁶ Podrobný přehled návrhů a příspěvků k debatě o Tribunálu a reakce v tisku viz Albrecht Schönherr, *Ein Volk am Pranger? Die Deutschen auf der Suche nach einer neuen politischen Kultur* (Berlin: Aufbau Taschenbuch Verlag, 1991).

⁷ Thomas Rüdiger, „Die DDR Geschichte zwischen Politik und Wissenschaft: Anmerkungen zu einer alten und neuen Enquete-Kommission“, *Liberal* 38 (1998): 54.

v březnu 1992 konala v Bundestagu plenární debata o svolání komise. Jaké důvody podnítily tak širokou a rychlou akceptaci návrhu?

Na prvním místě celkové společenské klima. Debata o možnostech zpracování dějin se odehrávala v době, kdy se již šířilo hmatatelné vystrážlivění občanů z počáteční euforie vlivem negativních jevů sjednocovacího procesu a s tím i názor, že se západní a východní Němci během posledních desetiletí velmi odcizili a propast mezi nimi se bude nadále spíše zvětšovat. Ozvaly se i první hlasy volající po všeobecné amnestii bývalých spolupracovníků Státní bezpečnosti (*Stasi*, *Staats-sicherheit*) a vůbec za ukončení procesu zpracování dějin. Podle dalších názorů se zdály právě probíhající soudní procesy nedostatečné a morálně neuspokojivé. Velkou roli hrálo i zpřístupnění svazků Stasi a s tím související četná senzační a mediálně vděčná odhalení. V neposlední řadě nabylo mnoho příznivců aktivního přístupu k dějinám přesvědčení, že právě parlament jako ústřední zastupitelský orgán by se měl chopit iniciativy a využít zpracování dějin jako politického nástroje. Komunistický režim měl tak být na základě liberálně-demokratických hodnot zbaven legitimacy, oběti režimu dojít zadostiučinění a komise podpořit ve společnosti demokratické vědomí a antitotalitární konsensus, a tím vším přispět k celoněmeckému porozumění.

V diskusích ohledně tribunálu, svolání Komise, zákona o archivaci a zpřístupnění svazků Stasi nebo tzv. Gauckova úřadu⁸ se angažovali především lidé a politici z disidentských kruhů NDR, jak sama nepřímou potvrdila Petra Bocková: „Pokud je pravda, že minulost v Německu píše vítězové, jsou vítězi právě představitelé východoněmeckého občanského hnutí.“⁹

Komise disponovala velmi dobrými předpoklady pro efektivní fungování. Byla založena na širokém politickém konsensu a vzbudila značný zájem veřejnosti. Celospolečenský a parlamentní konsensus se nesl stále na vlnách odporu probuzené občanské společnosti vůči stranické diktatuře SED, společné zkušenosti s jejím aparátem i s každodenním životem a jejího zhroucení pokojnými prostředky. I přes vyjmenované přednosti a účast vědců a historiků na činnosti komise jako záruky nestrannosti se otevřel prostor k jejímu zpolitizování a zneužití k stranickým zájmům. S tím se muselo zajisté počítat v případě instituce, která je zřízena vrcholným politickým orgánem, složena dle politického klíče a již svým zadáním si vytyčila za cíl politické a morální zhodnocení dějin NDR.

⁸ Úřad zvláštního pověřence Spolkové vlády pro dokumentaci činnosti Stasi, veřejností často nazývaného dle Joachima Gaucka, jejího prvního předsedy v letech 1991–2000 a bývalého pastora z Rostocku.

⁹ Petra Bock, „Von der Tribunal-Idee zu Enquete-Kommission. Zur Vorgeschichte der Enquete-Kommission des Bundestages Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland“, *Deutschland Archiv* 28 (1995): 1183.

Následující příspěvek se zabývá tím, zda historická politika v rámci komise sloužila též vlastní legitimizaci ve stranicko-politických bojích, kdo a jakým způsobem využíval komisi pro své aktuální potřeby a cíle anebo pro ospravedlnění historických rozhodnutí a událostí, dále jaké formy instrumentalizace činnosti komise se v ní uplatnily a konečně zdali politická instrumentalizace znehodnotila v konečném důsledku hodnověrnost závěrů komise.

Pokud mluvíme o dějinách NDR, nejde pouze o dějiny jedné diktatury, ale stále především o biografie mnoha miliónů lidí, před nimiž tak vyvstává otázka po smyslu vlastního života. Příspěvek chce dále ukázat, slovy Petry Bockové, „nakolik těsně jsou dějiny a vyrovnání s minulostí coby téma politické komunikace propojeny s každodenními otázkami a aktuálními spory“¹⁰ a jak dalece může aspekt stále živé minulosti ovlivnit činnost parlamentem ustaveného grémia.

Ve své práci představím nejprve fenomén anketní komise jako instituce, poté ustavení speciální komise k dějinám diktatury SED, její význačné členy, tematické okruhy, pracovní cíle i obsahové závěry. Nakonec přejdu k jádru své práce, ke konfliktním třecím bodům v komisi, které strany polarizovaly a které byly jimi využívány k vlastním zájmům a cílům. Nejvážnější sporné oblasti lze vyčíst již v ustanovující schůzi, dále v závěrečné zprávě a v doplňujících menšinových usneseních (*Sondervoten*), formulovaných zejména opozičními stranami.

Činnost anketní komise se sama stala předmětem vědeckého zkoumání. Z právně pozitivistického hlediska se obecně fenoménem *Enquete-Kommission* zabýval Ralf Altenhof.¹¹ Úplně jiný cíl si vytyčil ve své knize Ralf K. Wüstenberg,¹² který porovnal německou parlamentní komisi s jihoafrickou Komisí pravdy, a z teologického pohledu tak tematizoval politickou dimenzi smíření. Co se týče konkrétní činnosti anketní komise, nejčastěji jsem využil různé články z historických sborníků, společenskovědních časopisů nebo periodik. Samozřejmý pramen představují samotné materiály komise, jež jsou dostupné buď v tištěné podobě, nebo v každé univerzitní knihovně v Německu na nosiči DVD.

Enquete-Kommission

Anketní komise byla v rámci tzv. malé parlamentní reformy v roce 1969 přijata do jednacího řádu jako orgán německého Bundestagu. Jako autonomní or-

¹⁰ Bock, „Von der Tribunal-Idee zu Enquete-Kommission“, 1183.

¹¹ Ralf Altenhof, *Die Enquete-Kommissionen des Deutschen Bundestages* (Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, 2003).

¹² Ralf K. Wüstenberg, *Die politische Dimension der Versöhnung. Eine systematisch-theologische Studie zum Umgang mit Schuld nach den Systemumbrüchen in Südafrika und Deutschland* (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 2004).

gán parlamentu informačně nezávislý na vládě a navíc jako místo setkání politiků i „nezávislých“ vědců měl a má sloužit ke zkoumání složitých společenských jevů majících přesah do více oblastí a vyžadujících komplexní legislativní úpravu. V komisi zasedají politici a externí experti dosazení z vůle parlamentních frakcí v počtu, jenž odpovídá poměrnému zastoupení frakcí v parlamentu. Komise nedisponují právem legislativní iniciativy, ale mohou parlamentní iniciativu připravit. Od roku 1969 bylo Bundestagem svoláno více než dvacet komisí, mj. k jaderné energetice, revoltě mládeže v demokratickém státě, sektářským skupinám a nebo k možnostem a nebezpečím genových úprav a technologií. Zatímco většina komisí se zaměřovala a zaměřují otázkami blízké budoucnosti a již v zárodku podněcují svými doporučeními politickou iniciativu, zaměřila se komise k dějinám NDR zejména na minulost. Nikdy nebyla také ustavena anketní komise s tak široce pojatým úkolem, jako bylo zpracování čtyřicetileté epochy východoněmeckých či německo-německých dějin.¹³

Komise pro zpracování dějin a následků diktatury SED v Německu a na ni navazující Komise pro překonání důsledků diktatury SED v procesu německého sjednocování zasedaly v letech 1992 až 1998 pod vedením Rainera Eppelmana (CDU), známého východoberlínského duchovního a zastávce lidských práv a posledního ministra obrany NDR.

O šíři záběru činnosti, jíž byla komise pověřena, vypovídají následující čísla. První komise uspořádala v různých německých městech celkem 81 plenárních zasedání, z toho 44 se konala jako veřejná slyšení. V rámci zmíněných slyšení byl dán prostor dohromady 327 svědkům a odborníkům z různých oblastí společenského života. Pro závěrečnou zprávu bylo zpracováno více než 150 expertíz a odborných zpráv. Jednací protokoly a vědecké příspěvky tak vydaly na 15 tisíc stran, které německý parlament vydal v roce 1995 v edici čítající osmnáct svazků.¹⁴

Složení komise odpovídala síla frakcí v parlamentu. Pro posílení dojmu širokého konsensu a spolupráce byly do komise přizvány i Bündnis 90/Die Grünen (Zelení) a Die PDS/Linke Liste (PDS), obě strany po jednom zástupci, ačkoli nedisponovaly v Bundestagu statutem frakce, ale pouze parlamentních skupin. CDU/CSU získala sedm zástupců, SPD pět a FDP dva. Vedle nich ještě v komisi zasedalo také jedenáct odborníků a vědců delegovaných rovněž podle politického klíče. V obou komisích byli východní Němci, měřeno jejich přítomností v parlamentu, nadprůměrně za-

¹³ Christian Heyer a Stephan Liening, eds., *Enquete-Kommissionen des Deutschen Bundestages: Schnittstellen zwischen Politik und Wissenschaft* (Berlin: Dt. Bundestag, Referat Öffentlichkeitsarbeit, 2004).

¹⁴ *Materialien der Enquete-Kommission „Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur in Deutschland“* (12. Wahlperiode des Deutschen Bundestages). Neun Bände in 18 Teilbänden, herausgegeben vom Deutschen Bundestag (Baden-Baden–Frankfurt am Main 1995), Bd. 1.

stoupení. Poslanci vyslaní za SPD a stranu Zelených pocházeli z větší části z občanského hnutí NDR, poslanci za CDU a FDP naopak z bývalých stran východoněmecké Národní fronty. Externí členové byli naopak převážně ze západního Německa.

První komise vzbudila nejen mnohé politické a vědecké diskuse, ale stala se též předmětem veřejného a mediálního zájmu. Práce druhé komise již byla veřejností vnímána méně intenzivně, to však lze hodnotit i jako znak normalizace; mnoho z poznatků druhé komise již nepůsobilo tak mimořádně a senzačně. Ve své práci se budu převážně zabývat činností první komise, neboť je pro moji práci dostatečně ilustrativní.

Zpracování dějin NDR neskončilo rokem 1998, poté co druhá komise zveřejnila svoji závěrečnou zprávu. Navázala na ni Bundestagem založená Spolková nadace pro zpracování dějin diktatury SED (*Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur*), která tak zajistila další existenci spolkům sdružujícím občany komunistickým režimem pronásledované, nezávislým iniciativám i vědeckému bádání.

Práce komisí byla rozdělena do tematických celků. První komise se zabývala především strukturou mocenského aparátu SED, formami útlaku, postavením církve i opozice, pokojnou revolucí a politikou SRN vůči NDR a mezinárodním rámcem existence dvou německých států.

Druhá komise se zaměřila na každodenní život a na společenské, nikoli přímo politické otázky života v NDR a též na možné formy a cíle kultury vzpomínání (*Erinnerungskultur*) na nacistickou i komunistickou diktaturu na německé půdě, a to nejen v německém, ale i v mezinárodním rámci. Druhé komisi je tak více příznačná časová blízkost. Zdůrazňuje, jakou cestu je ještě třeba absolvovat ke skutečné vnitřní i evropské jednotě.

K nejdůležitějším obsahovým závěrům a zjištěním komise jednoznačně patří, že stát ovládaný SED byla diktatura, která má historické i ideologické kořeny, a že za spáchané bezprávi nese hlavní odpovědnost SED. S morálním a politickým odsouzením SED ale komise zároveň odmítá soudit občany, kteří byli vystaveni tomu obtížnějšímu, tj. východoněmeckému osudu německých poválečných dějin jako důsledku nacistické válečné a rasově likvidační politiky během druhé světové války. K duchovním základům vnitřně pevné demokracie má proto náležet společností internalizovaný antitotalitární konsensus.

Činnost Komise pro zpracování dějin diktatury SED

Přestože návrhy na ustavení komise byly neseny v duchu širokého konsensu a smíření, objevily se již v zárodku citelné protichůdné zájmy a politické úmysly, které strany v dané parlamentní historické otázce sledovaly.

Odhlédneme-li od PDS, všechny frakce hodnotily NDR jako systém založený na bezpráví (*Unrechtssystem*), jehož charakteristické rysy má komise zpracovat a definovat. SPD interpretovala ve svém návrhu komisi jako instituci plně zodpovědnou parlamentu, neboť ten nese „nezávisle na ostatních společenských iniciativách [...] coby nejvyšší volené grémium sdružující poslance z celé Spolkové republiky Německo zvláštní zodpovědnost za politické zpracování dějin“.¹⁵ Návrh SPD zdůraznil jak otevřený, tak skrytý represivní charakter režimu jako zdroj diktátorského politického systému, a pokusil se tak oddělit praxi a teorii. Tedy distancovat se od praxe režimu, ale odmítnout přímou linii mezi socialistickou ideologií jako ideového předpokladu vzniku diktatury.

Návrh vládnoucí koalice oproti tomu zdůrazňoval ve srovnání s jinými návrhy více celoněmeckou zodpovědnost a význam parlamentu jako instituce stanovující hodnotová měřítka, a také zmínil ideologické kořeny diktatury. Proto by měl být zkoumán nejen represivní charakter režimu, nýbrž i jeho ideologie a historické podmínky. Koalici tak šlo o kritiku celé socialistické ideologie a socialistických dějin a o vyzdvižení konzervativně-liberálních hodnot. Akcentem na celoněmeckou odpovědnost mohla naopak koalice připomenout, komu patří zásluhy za historickou šanci Němců vypořádat se celoněmecky se svými poválečnými dějinami.

Zelení spatřovali v komisi výchozí bod pro jiné mimoparlamentní formy zpracování dějin. Byli jednotní v názoru, že „parlamentní iniciativy k zpracování bezpráví v NDR nemohou nahradit vlastní pohled těch lidí, kteří byli tímto bezprávím dotčeni nebo se na něm podíleli, nýbrž jej jen doplnit a podpořit“.¹⁶ Tím hledali Zelení určitý kompromis, neboť vzhledem ke svým kořenům upřednostňovala strana občanské a spontánní iniciativy před reprezentativní zastupitelskou institucí.

PDS zvolila dvojitou strategii, tím že odmítla hlasovat pro dohodnutý návrh, ale zároveň se nezřekla účasti na spolupráci a přišla s vlastním návrhem na práci komise,¹⁷ v němž odsoudila instrumentalizaci dějin ze strany komise a vyzdvihla zásadní právo východních Němců na vlastní pohled na dějiny. Nařčení z jednostrannosti odmítl Peter Maser za sekretariát první komise slovy: „Do posledního písmene zde byla zdokumentována celá škála názorů sestávající z odborných ex-

¹⁵ *Materialien*, Bd. 1, 7.

¹⁶ *Materialien*, Bd. 1, 9.

¹⁷ V anketní komisi v Meklenbursku-Pomořansku zřízenou na popud zemského sněmu zvolila PDS jako jediná opoziční frakce stejnou dvojitou strategii, tím že odmítla podpořit ustavující návrh komise, ale neodmítla účast na její činnosti. Viz Andreas Fraude, „Leben in der DDR, Leben nach 1989 – Aufarbeitung und Versöhnung Enquete-Kommission in Mecklenburg-Vorpommern“, *Deutschland Archiv* 28 (1995): 681–682.

pertíz, očitých svědectví a intenzivních diskusí znalců i politiků.¹⁸ PDS se pokusila retušovat obraz NDR, tím že přenesla odpovědnost za zločiny a bezpráví na vnější konstelaci a tlaky, jako byla studená válka, německé rozdělení a jeho postavení v sovětské mocenské zóně, anebo poukazovala na „pomstychtivé tažení a inkvizici historických vítězů“, tedy Západního Německa. Jejím záměrem bylo etablovat se jako východoněmecká opozice pro ty jedince, kteří materiálně nebo mocensky profitovali z východoněmeckého režimu a na jeho zániku objektivně trátili. V neposlední řadě jí šlo o to etablovat se jako nástupnická strana SED, ale přitom jakoby nová a očištěná. Bez významu nebyl ani úmysl „dělat historickou politiku pro lidi z vlastní strany“.¹⁹

K nejožehavějším sporným bodům během zasedání komise patřila mj. hodnocení různých fází německé politiky ze strany bonnské republiky, role tzv. blokových stran (*Blockparteien*), neboli stran východoněmecké Národní fronty, v komunistickém režimu, postoj prominentních představitelů církve vůči SED a role socialistické respektive komunistické ideologie pro vývoj režimu. Věnovat se budu krátce i sporu během ustavování druhé komise. Nedá se jednoznačně říci, že spory probíhaly pouze mezi velkými stranami popřípadě stranami koaličními a opozičními. Charakteristická pro jednání komise byla menšinová usnesení ze strany SPD a zároveň značná shoda mezi CDU/CSU, FDP a Zelenými.²⁰ Spory ohledně blokových stran postavil na jednu stranu CDU/CSU a FDP, strany, jež absorbovaly bývalé strany Národní fronty, a na druhou stranu SPD a Zelené, v jejichž řadách sedělo mnoho lidí z občanského hnutí (což nevylučovalo přítomnost disidentů v řadách koaličních stran, zvláště duchovních u CDU). Politika SRN vůči NDR proti sobě postavila CDU a SPD, a to primárně její západoněmecké představitele. Diskuse o roli církve se rozhořela jak uvnitř SPD, tak mezi SPD a zbytkem komise a byla pro změnu vyvolána východoněmeckými zástupci.

CDU a FDP přijaly mnoho členů bývalých stran Národní fronty. Proto měly obě strany tendenci i zájem jasně rozlišovat mezi zodpovědností těchto stran a SED jako strany státoporné, a deklarovaly dokonce, že lze „v případě mnoha členů blokových stran právem hovořit o určité odtazitosti od tehdejšího režimu“.²¹ SPD a Zelení připomněli ve svém menšinovém usnesení „nekritickou spoluúčasť, přizpůsobení a loajalitu“ těchto stran vůči SED a jejich úlohu při disciplinování širokých vrstev obyvatelstva. Proto „byly od začátku 60. let blokové strany bez

¹⁸ Peter Maser, Die parlamentarische Aufarbeitung von Diktaturgeschichte am Beispiel der Enquete-Kommissionen des Deutschen Bundestages, in *Woran erinnern?: Der Kommunismus in der deutschen Erinnerungskultur*, ed. Peter März et al. (Köln: Böhlau, 2004), 133–145.

¹⁹ Wilms, „Der Deutsche Bundestag“, 17–22.

²⁰ Altenhof, „Die Enquete-Kommissionen“, 293.

²¹ *Materialien*, Bd. 1, 238.

omezení součástí diktatury SED, v níž plnily důležité stabilizační funkce.“²² SPD a Zelení vyzvali koaliční strany, aby kriticky zkoumaly, „kde a nakolik obě strany dodnes těží z privilegií, kterých požívaly blokové strany, s nimiž se právě sloučily, a jaké důsledky má pro nové spolkové země pokračující personální kontinuita při obsazování úřadů členy někdejších blokových stran“.²³

Zvláště jedna z vět v závěrečné zprávě motivovala SPD k sepsání svého menšinového usnesení: „[...] obzvláště zajímavá pro ministerstvo státní bezpečnosti tak byla především skupina vedoucích právníků a úředníků církevního správního aparátu, u nichž mezitím byla prokázána obzvláště silná infiltrace ze strany Stasi“.²⁴ V následné reakci koaličních stran k usnesení SPD bylo sociální demokracii předloženo, že se snaží roli MfS při konspirativním pronikání Stasi do struktur církve zlehčovat, čímž by mohl vzniknout dojem, že „chce s pomocí tohoto votum separatum zabránit zpracování minulosti vůdčího představitele SPD z okruhu východoněmeckých církví“.²⁵ Konkrétně tím byl myšlen tzv. případ Manfreda Stolpeho, v té době velmi aktuální a mediálně vděčné odhalení údajné spolupráce prezidenta konzistoře berlínsko-braniborské zemské evangelické církve v dobách NDR a tehdejšího braniborského ministerského předsedy se Stasi. Paradoxně se tak SPD posunula do role obhájce církvi a CDU jakoby neváhala pranýřovat propojení církevních hodnostářů s režimem.

Unionistické strany se pokusily interpretovat společensko-politickou realitu komunistické diktatury jako bezprostřední realizaci marxistické a marxistickoleninské teorie, klást důraz na ideologickou základnu mocenských nároků SED a hledat v ní předpoklady pro následující vývoj režimu. Naopak socialisté zdůraznili ve svém usnesení zamlžující a ospravedlňující funkci ideologie a vyzdvihli, že „marxismus-leninismus byl pro vedení SED jedním z nejdůležitějších nástrojů mocenské legitimizace a nadvlády strany a v tomto smyslu jej také vědomě používalo“.²⁶ Marxismus sám o sobě nebyl zmíněn.

Oblast německo-německé politiky vyvolala již během zahajovací debaty velké kontroverze a třenice, když jeden z pozvaných a přednášejících, bývalý kancléř Willy Brandt, uvedl: „Roku 1987 jsme toho ještě prostě nevěděli tolik jako roku 1989. Jinak by nejspíš i pocty prokazované hlavě NDR vyzněly skromněji.“²⁷ Tím chtěl podle závěrů komise pouze říci, že tehdy ani „spolkový kancléř nemohl o nic

---

²² Ibid., 246.

²³ Ibid., 247.

²⁴ Ibid., 505.

²⁵ Ibid., 558.

²⁶ Ibid., 272.

²⁷ Ibid., 36.

víc než my ostatní vědět, co se v roce 1989 stane“.²⁸ Brandtův výrok lze vnímat spíše jako potměšilou provokaci. Žádný z tehdejších politiků, ani z SPD (např. Oskar Lafontaine, který neskrýval sympatie k soudruhům za železnou oponou), nemohl tušit, jak rychle se mezinárodní situace změní, a státní pocty členskému státu OSN byly legitimní. Zmínka o tehdejší státní návštěvě Ericha Honeckera vyvolala odmítavé reakce kancléře Kohla (a později i jiných). Spolkový kancléř se cítil povinen obhajovat svoji německou politiku: „Cílem návštěvy přece bylo učinit z naší strany všechno pro to, aby byla zeď zas o něco propustnější. Díky této propustnosti mohli východoněmečtí občané prohlédnout falešnost propagandy SED a získat novou naději v budoucí jednotu naší vlasti.“²⁹ Osm z devatenácti menšinových usnesení přiložených k závěrečné zprávě se zabývaly německo-německou politikou. Celá debata znovu otevřela prostor pro otázky týkající se Adenauerovy německé politiky, účelnosti využitých prostředků a možností alternativních přístupů, úspěšnosti „východní politiky“ a její kontinuity po nástupu konzervativně-liberální vlády v roce 1982. Zjednodušeně řečeno se vedl spor o zásluhy na znovusjednocení německého národa.

K nárůstu politizace práce obou komisí docházelo v jejich závěrečných fázích před volbami do nadcházejícího Bundestagu, poněvadž délka činnosti každé komise se vždy kryje s délkou legislativní periody. V předvolebním boji se vytratilo společné téma – diktatura SED – a vystřídal je vzájemné soupeření. Jako kontra-produktivní se ukázala v případě první komise velmi krátká lhůta pro její práci. „Kvůli obrovskému a nesmyslnému časovému presu zůstaly u některých témat závěrečné zprávy zcela vynechány některé důležité otázky a politická hodnocení byla učiněna jednostranně.“³⁰ Také Marlies Jansenová k tomu podotkla: „Oběma komisím ke konci scházely síly a čas – a vedle toho s ohledem na blížící se volební kampaň také zájem – vypracovat sevřenější zprávu s výraznější pointou.“³¹ Je nutné si též uvědomit atmosféru doby, v níž se debaty odehrávaly, tj. malý časový odstup od zhroutení sovětského panství v Evropě, odkrývání rozsahu kontroly občanů ze strany státní bezpečnosti, doznívající ohlas nenásilné revoluce z podzimu 1989, komplikace s komplexním vyrovnáním s minulostí a požadavky obětí po zadostiučinění a odškodnění. Všechny vyjmenované aspekty sváděly logicky pohled především na negativní jevy komunistické diktatury.

V roce 1995 byli politici v úsilí o pokračování práce komise zajedno, přesto nebylo lehké docílit shody na společném návrhu na zahajovacím jednání. Sociální

---

²⁸ Ibid., 41.

²⁹ Ibid., 40.

³⁰ Andreas Förster, „Wahlkampf überlagert Aufarbeitung“, *Berliner Zeitung*, 17. června 1994.

³¹ Jansen, „Enquete-Kommission“, 332.

demokracie zastávala názor, že v průběhu transformačního procesu vznikly nové problémy a škody, požadovala zabývat se vedle následků diktatury po roce 1990 i rozhodnutími přijatými během sjednocovacího procesu a po něm, a předložila tudíž svůj vlastní návrh. Tento krok směřoval přirozeně proti vládě černo-žluté koalice. Vládnoucí koalice a Zelení chtěli oproti tomu směřovat zájem zvláště na vnější a vnitřní důsledky diktatury a z toho plynoucí problémy pro proces německého sjednocení. Aby se zabránilo vzniku dvou paralelních komisí, stáhla nakonec SPD svoji předlohu, svůj nesouhlas ale vyjádřila většina socialistické frakce tím, že se hlasování o svolání komise zdržela.

Stranou, jež o ustavení komisí neměla žádný zájem, nejostřeji kritizovala jejich politicky účelový výklad dějin a sama nejčastěji chtěla využít práce komise pro své zájmy, byla právě PDS. PDS se pokusila zaujmout roli obhájce nezkompromitovaných východních Němců, etablovat se programově v parlamentním systému a profilovat jako právoplatná východoněmecká politická alternativa. PDS odmítla označovat NDR za stát založený na bezpráví nebo diktaturu SED a zároveň se pokusila poukázat na pozitivní zkušenosti (ve stranickém slovníku diferenciaci). „[...] příčiny politické stability NDR spočívaly v neposlední řadě také v tom, že NDR nabízela jistoty a hodnoty, které nacházely u východoněmeckých občanů kladný ohlas.“ PDS šla v menšinovém usnesení k závěrečné zprávě ještě dále: „V porovnání se sociálními a kulturními poměry panujícími v drtivé většině států na světě si NDR ve všech ohledech – a to i pokud jde o všeobecná lidská práva – vedla dobře. V důležitých oblastech národní a mezinárodní politiky navíc významně přispěla k míru a pokroku lidstva.“³² Dle PDS by si komise zasloužila neutrální název Politické zpracování dějin NDR, čímž chtěla varovat před pomstychtivým tažením vítězů proti poraženým.

Podle zástupce za PDS Uwe-Jens Heuera nedisponoval Bundestag žádným právem soudit NDR, poněvadž NDR byla roku 1972 uznána mezinárodně jako suverénní stát. Namísto zkoumání NDR by si představoval, že se bude snažit „dopátrat se příčin krachu pokusu o vytvoření socialistického státu na německé půdě“.³³ Jako jediný z komisí položil též otázku po významu NDR pro budoucí vývoj Německa, poněvadž mnohé pozitivní zkušenosti v boji za sociální spravedlnost měly dojít uznání. Legitimita NDR spočívala prý i v jejím pokusu vytvořit demokratickou a socialistickou alternativu k nacionálně socialistické minulosti, k agresivní a antidemokratické tradici v Německu a k restauraci kapitalismu v západních zónách. Heuer obvinil ve své řeči během plenární debaty spolkovou republiku z kolonizace bývalé NDR a z pošlapávání lidské důstojnosti a lidských práv.

³² *Materialien*, Bd. 1, 245.

³³ *Ibid.*, 88.

Zástupce PDS Dietmar Keller, krátce ministr kultury NDR v Modrowově vládě, byl v první komisi jediným straníkem, který se odhodlal k otevřené diskusi o minulosti, čímž se vystavil ostrým výpadům z tábora vlastní strany, zvláště když připojil hlas k závěrečné zprávě a vyjádřil názor, že SED nikdy ve své historii neměla právo hrát roli státotvorné strany, nebo když odsoudil sloučení KPD a SPD v roce 1946 jako duchovní a personální likvidaci SPD. „Tak výrazně se minulostí NDR a jejím zpracováním z poslanecké skupiny PDS/Linke žádný jiný člen nezabýval.“³⁴

PDS doprovodila práci komise vlastní desetisvazkovou publikační řadou,³⁵ v níž demonstrovala vlastní náhled na dějiny, a hlasovala jako jediná strana proti závěrečné zprávě.

Formy politické instrumentalizace

Ukázalo se, že na činnost komisí byly vyvíjeny politické tlaky. Politizace však nabrala různé formy, které v žádném případě nelze hodnotit stejnou mincí a které také sledovaly různé cíle.

První forma politické instrumentalizace byla již před svoláním první komise vědomě do jejího zadání naprogramována. Myšlen je tím samotný smysl komise: zbavit režim NDR legitimacy podle sociálně-liberálních demokratických hodnot a podpořit ve společnosti všeobecný antitotalitární konsensus. V závěrečné zprávě se píše, že „má být chápána spíše jako průběžné hodnocení s vyznačením politických akcentů než jako ucelená odborná analýza“. Na spoluvytváření společenského procesu vyrovnávání s minulostí a podpoře politického a morálního odsouzení diktatury SED se shodly jednoznačně všechny politické síly vyjma PDS. Parlament tak získal právo podílet se na tvorbě politického vědomí občanů a hájit liberálně demokratické hodnoty.

Další forma politické instrumentalizace se promítla do stranických půtek, zejména mezi dvěma hlavními stranami SPD a CDU/CSU. Ty využily příležitost ke zpětnému obhajování vlastní stranické optiky a politických rozhodnutí z doby existence dvou německých států. V mírnější formě došlo k třenicím ohledně definování těžiště, smyslu a obsahu vlastní práce obou komisí, v případě návrhů na svolání nebo před svoláním druhé komise.

³⁴ Michael Laubsch, „Geschichtsbild und historische Aufarbeitung der PDS/Linke Liste“, in *Halbherziger Revisionismus: zum postkommunistischen Geschichtsbild*, ed. Rainer Eckert et al. (München: Olzog, 1996), 24.

³⁵ L. Elm, D. Keller a R. Mocek, *Ansichten zur Geschichte der DDR* (Eggersdorf: Mathias Kirchner, 1998).

Třetí formu instrumentalizace ztělesňovala PDS jako nástupnická strana bývalé státostrany SED. Ospravedlňováním tzv. vymožeností režimu a kritikou bonnské i berlínské republiky se ocitla PDS v komisích plně v izolaci. Podobně jako ve svém přístupu k parlamentnímu systému, kdy je jeho faktickou součástí, ale zároveň vnímá mimoparlamentní akci jako rozhodující, a stojí tedy v opozici k systému, využila PDS svého zastoupení v komisi k nastolení otázky po jejím smyslu, legitimitě a kompetenci.

Do jaké míry mohla politická instrumentalizace ovlivnit politické zpracování dějin?

Její první forma, nárok demokratické veřejnosti posuzovat dějiny dle určitých hodnot a kritérií, byla drtivou většinou Bundestagu i veřejnosti uznána a akceptována.

Ostří druhé formy bylo otupeno snahou o usmíření a integraci ze strany parlamentních stran, velkou mediální pozorností a obavami před diskreditací komise a samozřejmě i přítomností odborníků.

PDS se svým účelovým pojetím dějin NDR zahrnala sama do izolace, a nemohla tudíž ovlivnit přijetí jejich politicky převládajícího výkladu. Způsob jejího zpracování dějin byl však sdílen částí jejího voličstva a zázemí, takže z ospravedlňování životních příběhů svých příznivců mohla těžit politický kapitál.

Závěr

Všechny politické strany bez výjimky se pokusily podat vlastní stranickou verzi východoněmeckých dějin. Zatímco však většina politických stran usilovala tímto způsobem o stabilizaci nových politických poměrů, PDS jejich základy zpochybňovala. Obavy, že by práce s minulostí měla sloužit pouze ke sbírání kompromitujících materiálů na politické protivníky, se nepotvrdily.³⁶ Politické procesy ale neprobíhají ve vakuu. Politický spor vzniká tam, kde se diskutuje a rozhoduje o důležitých společenských problémech a kde politické strany a jejich zástupci musejí artikulovat a obhajovat zájmy společenských vrstev, jež jim vyjadřují podporu. Navíc nezprostředkovávají pouze společenské zájmy, nýbrž jsou i organizacemi jako takovými, které vystupují s vlastními zájmy i pohledem na dějiny. V tomto bodě může dojít k určité instrumentalizaci, aniž by se strany ohlížely na své voliče a občany vůbec. Důležitý tu byl nízký stupeň této nevšimavosti, jelikož zájmy celku byly vzaty v potaz již při sestavování komisí. Díky spolupráci odborných

³⁶ Markus Meckel, „Demokratische Selbstbestimmung als Prozess. Die Aufgabe der Politik bei der Aufarbeitung der DDR-Vergangenheit“, in *Die Partei hatte immer Recht: Aufarbeitung von Geschichte und Folgen der SED-Diktatur*, ed. B. Faulenbach et al. (Essen: Klartext-Verl., 1994), 251.

a politických kapacit, které byly nadto podmíněny i jednotlivými životními příběhy a osudy lidí podléjících se na práci komise, díky dialogu s experty a občanskými iniciativami, veřejným prezentacím a diskuzím a v neposlední řadě také díky odborným expertízám a vědeckým pracím se obavy z toho, že komise vytvoří pro německou společnost jeden daný oficiální a definitivní obraz východoněmecké diktatury, nakonec ukázaly jako neoprávněné. Především závěrečná zpráva se svými protichůdnými většinovými a menšinovými usneseními i otevřenými a nezodpovězenými otázkami odrazila jednoznačně spor v rámci konsensu. Samotná komise si ve svých stanovách určila, že nebude „v žádném případě předjímat ani nahrazovat historický výzkum“.³⁷ Žádná jiná instituce by navíc nezvládla se v tak krátkém čase co možná nejkompaktněji, kontinuálně a na vysoké odborné úrovni zabývat tak dalekosáhlým a obsírným tématem. Třebaže komise nepracovala nezávisle na každodenní politice, dokázala se jí nejen ubránit, ale dokonce jí jistá témata vnutit.

---

³⁷ *Materialien*, Bd. 1, 154